

Perspektiv inifrån familjehemsvården

Kristian Kjellberg

Artikeln försöker göra ett nedslag i familjehemsvården 2005 för att se hur utvecklingen har varit och var man är nu. Några trender in i framtiden tycks också skönjas. Artikeln tar först upp de som är närmast det placerade barnet dvs. familjehemmen, barnens föräldrar och nätverk samt socialarbetarna.

Därefter kommer en del som handlar om förutsättningarna för fosterbarnsvården. Där ingår metodutveckling, BBIC, forskning och lagstiftning.

Ett tredje perspektiv behandlar organisationerna inom fosterbarnsvården nationellt och internationellt.

Det sista perspektivet handlar om kärnan i familjehemsvården – om de placerade barnen, där finns också några förslag till förbättringar av den nuvarande familjehemsvården.

Kristian Kjellberg är socionom, fil.kand. Socialarbetare sedan 1970-talet med 16 års erfarenhet av familjehemsvård. Vd för Familjehemsvärksamheten AB i Falköping, som arbetar med konsulentstött familjehemsvård. Tidigare ordförande i FSF, Föreningen Socionomer inom Fosterbarnsvården. Nu styrelsemedlem i NOF-CA och ordförande för Forum för Familjevård. Arbetat med familjehemsfrågor i Kroatien och i Bulgarien.

Kontakt: kristian676@hotmail.com

Introduktion

Fosterbarnsvården i Sverige under 1900-talet såg i allt väsentligt ungefär likadan ut fram till början av 1970-talet när det gällde var barnen skulle placeras och hur synen var på barnens föräldrar. Omhändertagna barn skulle omplanteras i god jord och inte behöva ha kontakt med de föräldrar, som gjort dem så illa. Barn från t ex Göteborg skickades till Norrland och gärna till en lantbrukarfamilj långt ute på landet, utan någon kontakt med sina föräldrar. Helst skulle nog inte barnets föräldrar veta var barnet bodde och hemresor var inte att tänka på. De adoptionsliknande förhållan-

den som gällde för vissa barn fram till 1970-talet kunde vara bra för vissa barn. När man pratar med en del av dessa personer idag, då förstår man också att under den i många fall anpassade ytan, fanns en stor och djup rotlöshet.

Hur har utvecklingen varit inom familjehemsvården sedan de nya kunskaperna introducerades i början av 1970-talet? De nya kunskaperna handlade om att de, som arbetade med utsatta barn, förstod vikten av ett barnperspektiv och att kunskaper om barns psykiska och emotionella utveckling började föras ut. Kunskaper om barn

och barns behov ökade. Det var också en tid då kunskapen om betydelsen av familjen och föräldrarna växte fram och fick genomslag på socialbyråerna och inom barnpsykiatri.

Det finns mycket under de senaste 25 åren, som inte varit så bra inom familjehemsvården, men det har också varit en tid då mycket positivt har hänt. Om vi ser på familjehemsvården kan vi försöka göra en uppdelning mellan de olika aktörerna, fosterföräldrar, barnets föräldrar och nätverk, socialarbetare och sist men inte minst det placerade barnet. Det är skälet till att jag valt att behandla det placerade barnets situation sist. Uppdelningen blir teoretisk och förändringar för en av grupperna påverkar naturligtvis också de övriga.

Fosterföräldrar

Att vara fosterförälder för 25 år sedan betydde att man högst sannolikt bodde på landet, troligen var jordbrukare och att bägge makarna arbetade hemma med en traditionell arbetsfördelning sig emellan. Fortfarande har många fosterföräldrar en traditionell arbetsfördelning, där kvinnan ansvarar för hushållet, även om bägge makarna har arbete utanför hemmet.

Det har varit en hel del positiva förändringar för fosterföräldrar under åren. Fosterföräldrar i dag har i stor utsträckning tillgång till utbildning inför uppdraget. I den parlamentariska kommittén vars betänkande kom i oktober 2005, SOU 2005:81, ”Källan till en chans” slår man också fast att fosterföräldrar ska ha utbildning för sitt uppdrag. Några problem runt utbildning handlar om att det

idag inte finns en enhetlig utbildning framtagen. I många kommuner finns det inte heller underlag för att kunna genomföra utbildningar. Man har helt enkelt för få familjehem och det går inte att anordna utbildningar med för få deltagare.

Handledning är något som så sakta också har blivit ett verktyg som erbjuds allt fler familjehem. Problemen här handlar om att det blir stora kostnader, särskilt när familjehemmet bor långt ifrån den placerande kommunen. Det finns inte idag någon generell överenskommelse mellan kommunerna om att låta dessa familjehem delta i sin egen kommuns handledning för familjehem.

Förutom processhandledning har familjehemmen också behov av annat stöd. I de kommuner där man har en särskild enhet med familjehemssekreterare fungerar stödet ofta på ett bra sätt. I andra fall blir ofta familjehemmen bortprioriterade till förmån för mer akuta ärenden.

Den ekonomiska ersättningen till fosterföräldrar regleras sedan lång tid av riktlinjer från Sveriges kommuner och landsting, de flesta kommuner följer de riktlinjerna. När det gäller omkostnadsersättningen har den följt basbeloppet. För arvodet har man sedan några år gått över från att följa basbeloppet till att följa ett nyskapat löneindex. Det har gjort att arvodet ökat snabbare än tidigare och följer den allmänna löneutvecklingen i samhället bättre än tidigare. Några av de problem som finns med de ekonomiska ersättningarna är att det finns ett stort förhandlingsutrymme för varje ny placering. Det upplevs heller inte

som en lätt situation för en ny fosterfamilj att komma med ekonomiska krav inför en placering. Ofta känner förstås inte familjen till vilka regler eller vilken praxis som finns. Familjen kommer att vara i underläge i förhållande till motparten, socialtjänsten. Idag har också i stort sett alla kommuner en ansträngd ekonomi och då kan det vara lätt att undervärdera både ersättning för uppdraget som fosterförälder och de kostnader som är förenat med uppdraget. Ersättningen för familjehemsuppdraget, arvudet, baseras på en uppskattning av barnets problem. Stora problem ger högre ersättning. Så långt är logiken klar. När sedan problemen minskar, dvs. när familjehemmet har lyckats med sitt uppdrag, då förekommer det alltför ofta att socialnämnden vill minska ersättningen, med förklaringen att nu har barnets problem minskat. Det är en oroväckande tendens, som skulle kunna få till följd att stor vikt läggs vid att peka på problem och tillkortakommanden och mindre kraft läggs på att visa på framsteg. Det torde inte gynna barnen.

Barnets föräldrar och nätverk

Synen på det placerade barnets föräldrar har genomgått en dramatisk förändring under de senaste 25 åren. Från att ha varit något ont som barnet skulle befrias från och helst glömma till att idag vara den viktigaste för barnet där man inte får tappa kontakten. Från praktiken kan många vittna om att barnets föräldrar ofta är nyckeln till framgång i placeringen. Idag finns inte heller många som talar om barnets föräldrar som ”biologiska för-

äldrar”. Uttrycket tolkas ofta som en inskränkning i föräldraskapet till att endast vara en biologisk förälder. Relationerna mellan barn och förälder är betydligt mer sammansatt än så..

På ungefär samma sätt som man tidigare såg på föräldrarna, såg man också på barnets övriga släkt. Idag, efter det s.k. ”mormorsupproret”, finns inskrivet i Socialtjänstlagen att släktingplaceringar ska prövas innan man söker ”främmande” familjehem. Utvecklingen av stödet till släktingar, som tar emot fosterbarn, går stadigt framåt och resultaten tycks till stora delar vara positiva.

Det finns naturligtvis problem med dessa placeringar. Relationerna mellan mormor, dotter och det placerade barnet gör att det ibland kommer upp gamla konflikter, som kan omöjliggöra en fortsatt placering.

Socialarbetare

Det är vanligt att familjehemssekreterare har arbetat med placerade barn i många år. Det är ett område inom socialtjänsten där personalomsättningen är låg. I grundutbildningen för socionomer ingår inte några specifika kunskaper för de som kommer att arbeta inom familjehemsvården. Problemen rör ofta de mindre kommunerna där man inte anser sig ha möjlighet med särskilda familjehemssekreterare, där blir det svårare att hålla upp kompetensen både när det gäller rekrytering, utbildning och handledning och övrigt stöd till familjehemmen.

Kommunernas ekonomiska situation gör att socialarbetarna alltför ofta får i uppdrag att avsluta institutionsplaceringar och placera tonåringen i

ett familjehem på hemorten istället. Ofta får man då göra en placering som är chansartad. Det skulle möjligen kunna vara en delförklaring till att tonårsplaceringar alltför ofta bryter samman.

Familjehemsutredningar

Utredningarna om familjehemmen har utvecklats från korta besök där man mest tittade på familjens boende till dagens Pride-utbildningar (rekryterings- och utbildningsmodell) och Kälvestensintervjuer (intervjumodell med tillhörande utvärdering). Det visar sig dock att utvecklingen inte precis går framåt med stora steg. Det finns t ex mycket lite forskning kring frågan om Pride – Parents´ Resources for Information, Development and Education – är bättre än någon annan utbildning eller om familjer, som blivit utredda med Kälvestensmodellen, verkligen klarar sitt uppdrag på ett bättre sätt än andra familjehem. I ”Källan till en chans”, betänkande av Sociala barn- och ungdomsvårdskommitten, SOU 2005:81, föreslås att Socialstyrelsen ska få i uppdrag att utarbeta grundläggande kriterier för familjehem. Rimligen behöver man då också se över och utvärdera urvalsinstrumenten.

Barns behov i centrum, BBIC

BBIC är det enskilda projekt som professionen förväntar sig mest av. Målet med BBIC är att utveckla ett enhetligt system för dokumentation och uppföljning som alla kommuner i landet ska få tillgång till. Projektet har sina rötter i England men är anpassat till svenska förhållanden av Socialsty-

relsen tillsammans med sju projektkommuner/kommundelar. Projektet utvärderas såväl lokalt i projektkommunerna som centralt av Socialstyrelsen och det beräknas vara utvärderat och möjligt att sprida till andra kommuner under år 2006. En viktig del i förändringsarbetet med placerade barn är att barn och föräldrar får ett ökat inflytande och en ökad delaktighet. Rättssäkerheten kommer att förbättras. Uppföljningen av den pågående placeringen kommer att kunna kvalitetssäkras.

Forskning

Trots att familjehemsvård är den enskilt största vårdinsatsen för vård utom hemmet för barn inom socialtjänsten, finns förvånansvärt lite forskning i Sverige inom området och det är få forskare som sysslar med dessa frågor. Det blir särskilt tydligt om vi jämför med England och USA.

Lagstiftning

I FN:s konvention om barnets rättigheter, som Sverige ratificerat och alltså ska följa, framgår att omvårdnad om omhändertagna ska ske genom fosterhem, adoption eller om nödvändigt placering i lämpliga institutioner. Det vill säga att fosterhem ska alltid utnyttjas i första hand, före adoptioner, och i sista hand kommer institutionsplaceringar.

Sverige har också undertecknat den Europeiska konventionen om utövande av barns rättigheter där det finns paragrafer, som är tillämpbara på fosterbarnsvård. Det finns ett ytterligare FN dokument om barn i familjehem liksom en resolution i Europarådet

om placering av barn. Det är alltså inte bara i Socialtjänstlagen vi kan hitta bestämmelser och rekommendationer om fosterbarnsvård.

Organisationer inom fosterbarnsvården

I Sverige finns det idag en mängd frivilligorganisationer, som intresserar sig för fosterbarn, deras föräldrar och fosterhemmen. Sedan i mars 2001 har sex organisationer inom familjehemsvården samarbetat för att mer kraftfullt kunna lyfta fram familjehemsvårdens frågor. Under den tiden har ett gemensamt synsätt på familjehemsfrågorna tydliggjorts, trots att föreningarna var och en för sig representerar olika intressenter i familjehemsvården. De föreningar, som tillsammans bildar *Forum för Familjevård* är:

FR - Familjehemmens Riksförbund

RFF - Riksförbundet för Förstärkt Familjehemsvård

RFFR - Riksförbundet för familjers rättigheter

FSF - Föreningen Socionomer inom Fosterbarnsvården

Associerande organisationer:

AFO - Organisationen för vuxna adopterade och fosterbarn

RFS - Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare

Bris och Rädda Barnen ägnar från tid till annan också mycket tid och kraft till frågor som rör fosterbarn.

I Norden finns en samarbetsorganisation, Nordic Foster Care Organisation, *NOFCA* för organisationer inom familjehemsområdet. *IFCO*, International Foster Care Organisation är motsvarigheten på internationell

nivå, där man även kan vara enskild medlem. Nästa världskonferens om familjehemsfrågor anordnar *IFCO* i Nya Zeeland 2007. Dessa erfarenhetsutbyten som en sådan konferens ger är synnerligen värdefulla. Konferenserna har också alltid en ungdomsavdelning både för placerade barn och fosterföräldrarnas egna barn.

I Sverige har det blivit en mycket god tradition med en Familjehems-konferens vart annat år i Göteborg, anordnat av Familjehemsprojektet i Göteborg i samarbete med Dalheimers Hus. Allmänna Barnhuset tillhör också de organisationer som lägger mycket kraft på att utveckla familjehemsvården.

Hur ser familjehemsvården ut i världen idag?

Problemen är enorma i Sydamerika. Familjehemsvården är i de flesta länder antingen inte existerande eller i ett tidigt stadium av utveckling.

USA, Canada, Australien, Nya Zeeland och Västeuropa, speciellt de nordiska länderna, Holland, England är några av de mest utvecklade när det gäller familjehemsvård.

De stora problemen i vårt närområde finns i gamla Östeuropa. Man räknar med att mellan 1 till 3 miljoner barn och ungdomar idag bor på barnhem. Merparten av barnhemmen har en dålig standard. Den fysiska delen är ganska ofta hyggligt tillgodosedd, dvs. rummen är målade och städade och att det finns leksaker. Problemen handlar om bemötande, kunskap, resurser etc. hos ledning och personal. Vad långvarig institutionsplacering gör med barn, framförallt barn i ål-

dern 0 – 3 år, är väl känt. De ibland irreparabla skador, på grund av brister i utvecklingen av anknytningen, som kan uppstå hos barnen, skulle kunna undvikas om man använde fosterbarnsvård i stället för institutionsvård. Det är en av fosterbarnsvårdens allra viktigaste uppgifter att lösa och dessa problem kan förstås inte lösas utan hjälp från länder som kommit längre när det gäller utvecklingen av familjehemsvården.

Fosterbarnen

Har de familjehemsplacerade barnen som grupp också haft positiva upplevelser av vården sett över en längre tid? Det är nog en fråga som det är svårare att svara ja på. Barns situation i stort har förstås förbättrats i Sverige och det har kanske också gällt fosterbarnen. Det finns trots allt många problem för fosterbarnen som inte har förbättrats. Det är svårt att tänka sig att de placerade barnen skulle ha ett bättre liv än sin jämnåriga oavsett vilka områden man undersöker. Detta trots att lagstiftaren har gett tydliga direktiv till socialnämnderna när det gäller att tex tillse att fosterbarns skolgång blir fullödlig.

Varför blir det inte som lagstiftaren vill? Det finns inte längre stora kunskapsbrister om barn och barns behov, det finns kompetent personal och hängivna fosterföräldrar. Ändå får vi dessa resultat. Samtidigt ska vi komma ihåg att allt fler barn får tidig hjälp när de bor kvar i sina familjer. Det förebyggande arbetet ökar både till kvalitet och till kvantitet. Det får till följd att de barn, som trots allt behöver familjehem placeras, kommer

att ha större problem än vad som var vanligt tidigare. De här barnen behöver förstås ännu mer stöd och de möts av slimmade organisationer inom socialtjänsten. Kan inte barnpsykiatri hjälpa fosterbarnen? Den tydliga uppfattningen bland socialarbetare är att mycket liten hjälp vanligen är att vänta från den polikliniska barnpsykiatri. Det beror på långa väntetider, att inte alltid den kompetens som krävs finns, intresset för de mycket svåra problem som många placerade barn har tycks, inte alltid finnas inom barnpsykiatri. Där finns heller inte alltid tillräcklig kunskap om hur det är att vara fosterförälder eller att vara fosterbarn etc.

Vad kan man göra för att förbättra situationen?

Familjehemsplacerade barn måste få bättre hjälp. Ett förslag ser ut så här:

- 1 Samla samtliga familjehem, som bor inom ett geografiskt område och skapa ett stödsystem för dem där. Det ska inte spela någon roll om omhändertagandekommunen ligger långt från familjehemmet.
- 2 I varje sådant område ska det finnas ett team för stöd till familjehemmet och det placerade barnet. Teamet ska i sin tur samarbeta med den socialnämnd som placerat barnet.
- 3 I varje team ska ingå familjehemssekreterare som arbetar med max 15 familjehem. Inget familjehem ska ta emot mer än ett barn, om det inte är fråga om syskon som placeras tillsammans.
- 4 Dessutom ska ingå barnpsykiologer, som ska kunna arbeta med utredning och behandling av barnet.

- Det ska finnas tillgång till barn-psykiatrisk läkarkompetens.
- 5 Speciallärare ska med utgångspunkt från teamet kunna stötta i skolan eller på dagis.
 - 6 Handledare för handledning av ickeprofessionella. Regelbunden processhandledning ska finnas för familjehemmen.
 - 7 Utveckla arbetet med barnen (placerade eller födda i familjen) i familjehemmet.
 - 8 Se till att god juridisk kompetens finns i teamet.

Teamet ska arbeta i nära samarbete med familjehemmen och de placerade barnen och det är viktigt att familjehemmen vet att de när som helst ska kunna få tala med någon om sina bekymmer. Vikten av ett förtroendefullt samarbete med barnens föräldrar och placerande socialtjänst kan inte nog uppmärksammas.

Slutord

Många tusen barn bor kortare eller längre tid av sitt liv i en annan familj än hos sina föräldrar. Mycket av den forskning som finns visar på tillkortakommanden i vården. Motsatsen finns också. Låt mig sluta med ett sådant

exempel. En flicka i 12-årsåldern med en mycket trasslig uppväxt kantad av föräldrarnas psykiska sjukdomstillstånd och varierande grader av missbruk, placerades i en väldigt vanlig familj. Det var ingen lätt uppgift att ta sig an. Familjen fick väldigt mycket stöd under åren som följde, vilket var nödvändigt. Skolan gick så där till en början, så småningom kom hon in på ett estetiskt program på gymnasiet och det blev mer intressant med skolan. Under den här tiden fanns hon i farlig närhet av allsköns droger och andra ungdomsproblem. Allt var under flera år svart för henne. Håret, rummet, kläderna – allt var svart. Själens, som fostermamman ibland fick glimtar in i, var minst lika svart. Oron var stor för den här unga flickan. I år, 2005, många år senare, har hon igen varit på besök hos sin fosterfamilj. Den här gången för att hon ville presentera sin man. Hon är nygift. Bor i England där hon är skådespelerska inom teatern. På bröllopsfotot fanns inga svarta kläder. Idag har livet vänt. Den här fantastiska förändringen har inte skett trots att hon varit fosterbarn, utan tack vare att hon varit det. I alla fall enligt henne.

Summary in English

The author points out, based on theoretical principles and many years of experience, the importance of continuing support, education, and communication for families accepting children for foster care. In order to strengthen the families, well founded professional teams with regional responsibilities for a limited number of families are of utmost importance. Such teams should have paediatric, psychiatric and legal competence.